

БЕЦЬ Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**ВІДТВОРЕННЯ ХУДОЖНЬОЇ ЄДНОСТІ “ФОРМА-ЗМІСТ”
У ПЕРЕКЛАДАЦЬКІЙ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА МОСКАЛЕНКА
(на матеріалі перекладу поезії Сен-Жон Перса
“На свято дитинства”)**

Стаття присвячена українському перекладу вірша “На свято дитинства” Сен-Жон Перса, здійсненому Михайлом Москаленком, а також перекладацьким засобам, використаним задля досягнення цілісного та адекватного перекладу.

Ключові слова: поетичний переклад, переклад французької поезії, перекладацькі засоби та методи, трансформації при перекладі поезії.

Стаття посвящена українському перевodu стиха “На праздник детства” Сен-Жон Перса, выполненному украинским переводчиком Николаем Москаленко, а также его средствам и методам при переводе произведений французской поэзии на украинский язык.

Ключевые слова: поэтический перевод, перевод французской поэзии, переводческие средства и методы, переводческие трансформации.

The article is devoted to the Ukrainian translation of French poetry “Pour fêter une enfance” by Ukrainian translator Mykhaylo Moskalenko as well as to his means and methods of translation.

Key words: poetical translation, translation of French poetry, means and methods of translation, transformations in translation.

Актуальність теми пояснюється важливістю проблеми поетичного перекладу, а зокрема українських перекладів поетичного доробку Сен-Жон Перса. Незважаючи на наявність великої кількості статей, рецензій, аналітичних розвідок та монографій, присвячених життю і поетичній діяльності поета, значна частина українських перекладів поезії Сен-Жон Перса, здійснених Михайлом Москаленком, все ще залишається недослідженою.

Метою статті є спроба здійснення перекладацького аналізу українського перекладу першої частини вірша “На свято дитинства” (“Pour fêter une enfance”) Сен-Жон Перса, визначення перекладацьких засобів, до яких вдається Михайло Москаленко при відтворенні вищезазначеного вірша українською мовою, а також встановлення, чи є переклад вірша точним і адекватним.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких **завдань**:

- проаналізувати переклад першої частини вірша “На свято дитинства”, здійсненого Михайлом Москаленком;

- визначити, до яких перекладацьких методів вдається Михайло Москаленко, а також систематизувати перекладацькі засоби, застосовані ним при перекладі досліджуваного вірша.

- встановити, наскільки точним і адекватним є переклад вірша.

Предметом дослідження є перекладацькі засоби і методики Михайла Москаленка при перекладі французької поезії, розглянуті на матеріалі першої частини вірша “На свято дитинства” Сен-Жон Перса.

Об’єктом дослідження є український переклад першої частини вірша “На свято дитинства” (“Pour fêter une enfance”) Сен-Жон Перса, здійсненого Михайлом Москаленком.

Матеріалом дослідження є оригінал першої частини вірша “На свято дитинства” (“Pour fêter une enfance”) Сен-Жон Перса, а також український текст його перекладу, здійснений Михайлом Москаленком.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше було зроблено спробу проаналізувати переклад першої частини вірша “На свято дитинства” та визначити, які перекладацькі засоби використав Михайло Москаленко задля його адекватного відтворення українською мовою.

Поезія Сен-Жон Перса (Марі-Рене Алексіс Сен-Леже, 31.05.1887 р., острівець Сен-Леже ле Фей, неподалік од міста Пуант-а-Пітр, Гваделупа – 20.09.1975 р., Вінью, півострів Ж’єн, департамент Вар, південна Франція) є одним з найяскравіших явищ французької літератури ХХ століття. Вона відрізняється сміливою метафоричністю і є невичерпним джерелом поетичних образів, має звучну і точну ритміку, для неї характерним є багатозначний, суворо-урочистий стиль вільного вірша. Поезію Сен-Жон Перса визначали як “епічну” (А. Лоранкен), “класицистську” (Ж. Шарп’є), “енігматичну” (Ж. Полян), як “поезію присутності” (А. Беген), “поезію славлення” (Х. Саламеа), “поезію життєвих начал” (П.-Ж. Рішар), “сакральну” (Л. Етан), “розкішну, всеосяжну, строгу та енциклопедичну” (Р. Кайюа) [1:10]. Українські перекладачі та літературознавці визначали її як “поезію стихійних сил” (Г. Кочур), “поезію одично-патетичну”, чий

внутрішній сюжет “символізує певні моделі й сутності, процеси й колізії людського буття” (Д. Наливайко) [1:10]. Андре Бретон назвав Сен-Жон Перса сюрреалістом на відстані. А Дмитро Наливайко пише, що однією з найістотніших особливостей творів Сен-Жон Перса є те, що вони поривають з розумінням поезії як суб’єктивно-емоційного самовираження, піднімаються в сферу “надособистих” переживань і цінностей, повертають поетичну самодостатність об’єктивно суцільному ... Домінуючий тон поезії Сен-Жон Перса – це тон одично-патетичний, тобто ліричний за своїм походженням та характером. Це поезія славлення, ствердження певних реальностей і принципів людського буття, певних його духовних і моральних вартостей [1:472]. Твори Сен-Жон Перса українською перекладали Михайло Москаленко, Остап Тарнавський, Володимир Брюгген. Поет є лауреатом Нобелівської премії з літератури “за гордливий політ і щедротність уяви поетичних творінь, що являють собою візіонерське втілення нашого часу” (1960 р.). Як зазначає відомий англійський поет Арчибальд МакЛіш, він був одним з тих, хто вдихнув нове життя в західну поезію і “славен він не тому, що улягав якимсь формулам або естетичним модам, а тому, що його поеми поглибили чутливість сприймання цілого покоління і широко розсунули межі його мистецтва” [1:9].

Поетична збірка “Хваління” (“Eloges”) присвячена прославленню минулого поета, такого близького і рідного його серцю. У віршах, що належать до цієї збірки, поет начебто намагається воскресити спогади свого дитинства. У передмові до своїх українських перекладів збірки поетичних творів Сен-Жон Перса Михайло Москаленко пише, що “Хваління” – це водночас і поетична сповідь, і літописне свідоцтво-переказ, і пісенне славлення “втраченого раю” – дитинства серед щедротної природи тропічних островів, подив і захоплення величчю природних стихій.

Переклад поезії Сен-Жон Перса для Михайла Москаленка був дуже важливим. У своїй післямові до перекладів Сен-Жон Перса перекладач писав: “Повний український переклад цілості поетичного доробку Сен-Жон Перса я звик розглядати як одне з головних своїх життєвих завдань. Сен-Жон Перс – віртуоз класичного вірша, отже, без відтворення просодичних та музичних особливостей оригіналу скільки-небудь повноцінний переклад його поліфонічної поезії

немислимий” [1:476]. Звідси можна зробити висновок, що переклад віршів Сен-Жон Перса відігравав надзвичайно важливу роль в перекладацькій творчості Михайла Москаленка, і що перекладач задалегідь мав своє бачення щодо того, які особливості поезії Сен-Жон Перса є найзначущими носіями поетового стилю і які з них необхідно відтворити при перекладі в першу чергу.

В художній літературі, а зокрема в поетичному перекладі досить гостро постає проблема відтворення художньої єдності “форма-зміст”, як запоруки цілісності художнього перекладу. Проблему вивчали такі теоретики поетичного перекладу, як Максим Рильський, Григорій Кочур, Микола Зеров, Олексій Кундзіч, Олексій Фінкель, Лада Коломієць, Роксолана Зорівчак, Олександр Чередниченко тощо. Це питання досліджував також Михайло Бахтін у своєму трактаті “Проблема змісту, матеріалу та форми у словесній творчості” і зазначає, що діалектична єдність форми і змісту породжує гармонійну цілісність та довершеність твору. В статті пропонуємо проаналізувати та розглянути, наскільки вміло вдалося перекладачеві відтворити цю єдність і чи вдалося йому досягти бажаної гармонії форми та художнього змісту у своєму перекладі першої частини вірша “На свято дитинства” (“Pour fêter une enfance”), що належить до “Хвалінь”. При цьому за принцип критичного аналізу перекладу та критерій його естетичної оцінки візьмемо саме єдність змісту і форми перекладу. Перш за все, звернімо увагу на форму оригіналу та на те, чи була вона збережена у перекладі за такими параметрами, як кількість рядків, ритм та система римування. Як зазначають дослідники, оригінал належить до того різновиду вільного вірша, який французи називають “verset”, витоки якого слід шукати в біблійному вірші [2:429]. Цей вірш може бути досить довгим, сягаючи іноді кількох сторінок. Ритмічність його ґрунтується на канонічному для французької поезії силабічному віршованому розмірі, в основу якого покладена рівна кількість складів при невпорядкованому вільному розташуванні наголошених та ненаголошених. Розглянемо та спробуємо дослідити ритмічну структуру оригіналу:

1. Palmes ... !

2. *Alors on te baignait dans l'eau-de-feuilles-vertes; et l'eau encore était du soleil vert; et les servantes de ta mère, grandes filles luisantes, remuaient leurs jambes chaudes près de toi qui tremblais ...*

3. *(Je parle d'une haute condition, alors, entre les robes, au règne de tournantes clartés).*

4. *Palmes! et la douceur*

5. *d'une vieillesse des racines ... ! La terre*

6. *alors souhaita d'être plus sourde, et le ciel plus profond où des arbres trop grands, las d'un obscur dessein, nouaient un pacte inextricable ...*

7. *(J'ai fait ce songe, dans l'estime: un sûr séjour entre les toiles enthousiastes.)*

Спостерігаємо, що в поезії відсутня рима, але незважаючи на це вірш має дуже чітко визначений ритм:

1. 1/1-2

2. 1-2/1-2-3-4/1-2/1-2-3-4; 1-2/1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2-3

3. 1-2/1-2/1-2-3/1-2/1-2-3/1-2/1-2-3/1-2

4. 1/1-2-3-4

5. 1-2-3/1-2-3! 1-2

6. 1-2/1-2-3/1-2-3-4, 1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2, 1-2-3-4/1-2, 1-2/1-2/1-2-3-4

7. 1-2/1-2/1-2-3/ 1-2/1-2/ 1-2-3-4/1-2-3-4

Переклад Михайла Москаленка:

1. *О пальми!..*

2. *Це був час, коли тебе купали у воді-з-зеленим-ли-стям; вода була, немов зелене сонце; відтак служниці матері твоєї, дівчата осяйні, високорослі, гарячими ногами двиготіли побіля тебе, й ти тремтів, здригався ...*

3. *(Я мовлю про становище високе, – тоді, серед одінь і пишних строїв, у царстві світляної коловерті.)*

4. *О пальми!*

5. *Лагідність грубезного коріння!..*

6. *Земля глухішою тоді жадала стати, і небо – глибшим, там, де завеликі дерева, змучені таємним планом, укласти прагнули свій непорушний пакт ...*

7. (*Я бачив сон, і повен був шаноби: тривке буття між пристрасних полотен.*)

Звернімо увагу на те, що Михайлу Москаленку не вдається повною мірою відтворити синтаксичну будову оригіналу. Це можна пояснити відсутністю рими, що було характерною ознакою французької поезії ХХ–ХХІ століть, як зазначає Соломарська О. О. у своїй статті “Сен-Жон Перс – сплав архаїки з сучасністю”. При цьому кількість рядків перекладу відповідає кількості рядків оригіналу. Поглянемо на те, наскільки точно перекладачеві вдалося окреслити ритміко-інтонаційні особливості вірша, відтворити інтонаційно-сміслові єдності тексту та його ритмомелодику:

1. 1/1-2
2. 1-2-3/1-2/1-2/1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2; 1-2-3-4/1-2/1-2-3/1-2; 1-2/1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3/1-2-3/1-2-3-4/1-2-3/1-2-3-4/1-2-3
3. 1-2-3/1-2-3-4/1-2-3/1-2/1-2-3-4/1-2-3/1-2/1-2-3/1-2-3-4/1-2-3-4
4. 1/1-2
5. 1-2-3/1-2-3-4/1-2-3
6. 1-2/1-2-3-4/1-2/1-2-3/1-2/1-2-3/1-2/1-2-3-4-5/1-2-3/1-2-3/1-2-3/1-2/1-2-3/1-2-3/1-2-3-4-5/1
7. 1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3/1-2-3-4/1-2-3-4/1-2-3

Можна помітити, що в перекладі є відхилення від звукової організації першотвору, кількість складів і розподіл ритмічних наголосів перекладу і оригіналу не скрізь співпадає, і ритміка перекладу дещо відрізняється від ритміки оригіналу. Це можна пояснити тим, що французька і українська системи віршування є різними, французька – силабічною, а українська – силабо-тонічна. Тому і деяких втрат при перекладі не можна уникнути. Проте, важливим є те, що обрана Михайлом Москаленком ритміка вірша в повній мірі відтворює стиль поезії Сен-Жон Перса, а також не порушує мелодики та музичності оригіналу. До того ж, втрати формального характеру є не стільки суттєвими, якщо перекладач керується прагненням якомога точніше передати ідейно-образну суть першотвору.

Розглянемо тепер, чи вдалося Михайлу Москаленку повною мірою відтворити мовний стиль, сюжет, розмаїття образів та ідей оригіналу. Перекладач дуже добре розуміє важливість образу

пальми, що постає на початку вірша, як образ дитинства, можливо намріяний дитячою фантазією. Михайло Москаленко вдається до дослівного перекладу, додаючи вигук “*O пальми!..*”. Таким чином йому вдається повною мірою відтворити те емоційне навантаження, що його надає Сен-Жон Перс образу пальми.

Далі читач прослідковує опис образів дитинства “*Alors on te baignait dans l’eau-de-feuilles-vertes*”. Але, насправді, складається враження, що поет не просто оповідає своє минуле, він зачіпає тему золотого віку людства, коли природа усіх речей була між собою пов’язана. Образ “*l’eau-de-feuilles-vertes*” є надзвичайно яскравим, і не менш яскравим він є у перекладі Михайла Москаленка “*у воді-з-зеленим-ли-стям*”. Читаючи досліджуваний український переклад, перед очима постає картина сонячного, безтурботного дитинства. Чудово також відтворено образ води, що виблискує на сонці та віддзеркалює зелень пальм: “*l’eau encore était du soleil vert*” – “*вода була, немов зелене сонце*”. Поглянемо також, як вдало перекладач підбирає епітети: “*grandes filles luisantes*” – “*дівчата осяйні, високорослі*”; “*remuaient leurs jambes chaudes*” – “*гарячими ногами двиготіли побіля тебе*”. При цьому з метою відтворення такої виразності і точності відтворення символів, Михайло Москаленко вдається до таких перекладацьких прийомів:

- лексико-семантична трансформація додавання: в перекладі Михайло Москаленко додає ще один синонім дієслова “*tremblais*” – “*тремтів, здригався...*”, що не є необхідним, проте досить чітко відтворює помірний ритм оригіналу і при цьому підсилює емоційність спогадів ліричного героя і надзвичайно чітко відтворює його внутрішні відчуття.

- граматична трансформація заміни: прислівник “*alors*” відтворюється описово, перекладач вдається до використання простого непоширеного речення “*це був час*”.

- лексико-семантична трансформація упушення: у перекладі втрачено прислівник “*encore*”, що його поет вживає для співставлення теперішнього і минулого часів. У Михайла Москаленка прислівник не відтворено, від чого переклад аж ніяк не стає гіршим.

Звернімо увагу на те, що для поезії Сен-Жон Перса, так само як і багатьох поетів-модерністів, характерним є частотне вживання

сполучника *et*. У своїй статті “Сен-Жон Перс – сплав архаїки з сучасністю” О. О. Соломарська зазначає, що сполучник *et* має особливе поетичне навантаження і вживається поетом задля неспішного нанизування ліричних образів. Чи вдається Михайлу Москаленку передати цю характерну рису поезії Сен-Жон Перса? Не зовсім. Так у другому рядку сполучник *et* вжито двічі. В перекладі сполучник відтворено прислівником “відтак”, що має дещо інше семантичне навантаження і ілюструє ще один приклад використання поетом граматичної трансформації заміни, а точніше прийому рекатегоризації. У другому випадку сполучний відтворено українським сполучником “й”.

Варто також звернути увагу на ще одну характерну особливість поезії Сен-Жон Перса. Поет поєднує різні граматичні часи – теперішній з минулим, що створює враження невизначено довготривалого теперішнього. Михайло Москаленко помітив цю особливість і досить вміло вдається до такого ж прийому, компонує теперішній час з минулим.

Сен-Жон Перс також віддає перевагу довгим реченням з безліччю знаків пунктуації, ком, тире, дужок і окличних знаків. Ось, наприклад, як відтворено в перекладі парантезу “(*Je parle d'une haute condition, alors, entre les robes, au règne de tournantes clartés.*)”. У Михайла Москаленка вона також має описовий характер і, в основному, зберігає всі лексичні образи: “(*Я мовлю про становище високе, – тоді, серед одінь і пишних строїв, у царстві світляної коловерті.*)”. Тут перекладач також вдається до трансформації лексичного додавання, вживаючи додаткове словосполучення “*пишних строїв*”, задля того, щоб якомога чіткіше відтворити семантичне навантаження іменника “*robes*”.

Погляньмо також на інші образи вірша. Словосполучення “*une vieillesse des racines*” у перекладі набуває дещо іншої семантики, адже прямим відповідником іменника “*vieillesse*” є український іменник “старість”. Проте, ми вважаємо, що переклад Михайла Москаленка є досить вдалим. Перекладач застосовує прикметник “*грубезний*”, а наскільки відомо, молоде коріння грубезним не буває. Отже можна стверджувати, що Михайло Москаленко в повній мірі відтворив образи, що їх хотів донести до

читача і сам поет. При цьому перекладач вдається до прийому рекатегоризації, відтворюючи іменник прикметником.

Не можна також не помітити, що в оригіналі Сен-Жон Перс розриває одне логічно завершене речення на дві строфи: “*et la douceur – d’une vieille des racines*”, “*La terre – alors souhaita d’être plus sourde*”. Першу частину речення поет залишає в одному рядку, а другу – переносить в наступний, що створює враження мрійливості ліричного героя, який поволі згадує деталі з свого дитинства. В перекладі ж ці характерна особливість не відтворена.

Далі вірш рясніє великою кількістю символічних образів та метафор. Поглянемо, наскільки вміло перекладач відтворює внутрішній світ поета, віднаходячи вдалі лексичні відповідники в українській мові “*un sûr séjour entre les toiles enthousiastes*” – “*тривке буття між пристрасних полотен*”; “*les hautes racines courbes*” – “*корені – покручені, високі*”; “*et la lumière alors, en de plus purs exploits féconde*” – “*світло, плідне серед чистих високих подвигів*”.

Досить вміло і адекватно відтворені також елементи персоніфікації оригіналу: “*La terre alors souhaita d’être plus sourde*” – “*Земля глухішою тоді жадала стати*”; “*des arbres trop grands, las d’un obscur dessein, pouaient un pacte inextricable*” – “*дерева, змучені таємним планом, укласти прагнули свій непорушний пакт ...*”; “*les hautes racines courbes célébraient l’en allée des voies prodigieuses*” – “*корені – покручені, високі, вславляли втечу всіх шляхів чудесних*”; “*et la lumière alors, en de plus purs exploits féconde, inaugurerait le blanc royaume*” – “*світло, плідне серед чистих високих подвигів, врочисту путь являло у біле царство ...*”.

Тут і далі Михайло Москаленко вдається до таких методів перекладу:

- лексико-семантична трансформація додавання: “*pouaient un pacte inextricable ...*” – “*укласти прагнули свій непорушний пакт*”; “*et plus longues sur plus d’ombre se levaient les paupières ...*” – “*підіймалися повіки над більшою, просторішою тінню ...*”; “*il nous a consumés sans reliques*” – “*він нас спопелив, – пожер, не позоставивши реліквій*”. Цей різновид трансформації Михайло Москаленко використовує для того, щоб відтворити

специфічну ритміку оригіналу, або ж для передачі того емотивного навантаження, що їх несуть у собі образи оригіналу.

- трансформація логічного розвитку: “*J’ai fait ce songe, dans l’estime*” – “*і новен був шаноби*”; “*de grandes bêtes taciturnes s’ennoblissaient*” – “*тварини полішували власний родовід*”; “*inaugurait le blanc royaume*” – “*врочисту путь являло* в біле царство”. Цей метод перекладу Михайло Москаленко застосовує задля точнішого відтворення ліричних образів оригіналу.

Висновки та перспективи. Проаналізувавши український переклад першої частини вірша “На свято дитинства”, здійснений Михайлом Москаленком, можна зробити висновки, що не дивлячись на велику кількість нетрадиційних поетичних засобів, що їх використовує Сен-Жон Перс у своїй поезії, а також незважаючи на те, що перекладач був змушений подекуди поступитися формою оригіналу, його переклад можна вважати цілісним, точним, адекватним і досить вдалим. Перекладач дуже вміло відтворив метафоричні образи та емотивність вірша, тобто його зміст, що, на нашу думку, є найважливішим показником гарного перекладу. Задля того, щоб компенсувати деякі формальні втрати при перекладі та відтворити художньо-естетичну єдність форми та змісту Михайло Москаленко вдався до таких перекладацьких прийомів, як рекатегоризація, лексико-семантичні трансформації додавання та упущення, трансформація логічного розвитку тощо. Переклад Михайла Москаленка відіграє важливу роль у сучасному українському перекладацтві, а також сприяє збагаченню української мови, міжлітературної і міжкультурної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москаленко М. М. Сен-Жон Перс. Поетичні твори / М. М. Москаленко. – К. : Юніверс, 2000. – 479 с.
2. Соломарська О. О. Сен-Жон Перс – сплав архійки з сучасністю / О. О. Соломарська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної стилістики: зб. наук. праць / відп. ред. Ніна Миколаївна Корбозерова. – К., 2010. – Вип. 18. – С. 428–432.
3. Perse S. J. "Eloges" ou l'art de célébrer le monde [Електронний ресурс] / Перс Сен-Жон. – Режим доступу: <http://www.oodoc.com/47285-eloges-rethorique-verbem-metaphore.php>.
4. Perse S. J. Pour Fêter Une Enfance : зб. віршів [Електронний ресурс] / Saint John Perse – Режим доступу: <http://www.jehat.com/Jehaat/Fr/Poets/Saint-John-Perse.htm>.
5. Meslet S. Contre exotisme : la poésie comme langage universel de l'enfance [Електронний ресурс] / Сандрин Месле – Режим доступу: <http://la-plume-francophone.over-blog.com/article-22100789.html>.